

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.1 (343.6(037))

ЗАКОН ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Артем БУГАЙЧУК,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національного університету державної фіскальної служби України

АНОТАЦІЯ

У статті представлено загальну характеристику законодавчих актів усіх пострадянських держав, які регламентують порядок здійснення кримінального провадження. Акцент зроблено на формі і структурі таких законів, урегулюванні в них питань джерел кримінального процесу (кримінального провадження). Установлено спільні і відмінні риси кримінальних процесуальних законів. Констатовано кодифікований характер кримінального процесуального законодавства, а також різні законодавчі орієнтири викладу положень кодексів. Виявлено широкий і вузький підходи в окресленні загальних (основних) положень кримінального процесуального закону (законодавства). Висловлюється авторське бачення щодо можливого запозичення окремих положень відповідних законодавчих актів у досліджуваному напрямі в українське законодавство.

Ключові слова: джерела права, закон, кримінальний процес, кодекс, законодавство пострадянських держав.

LAW AS SOURCE OF CRIMINAL PROCEDURE LAW FOR THE STATES OF POST-SOVIET SPACE

Artem BUHAICHUK,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Procedure and Criminology
of the National University of State Fiscal Service of Ukraine

SUMMARY

General description of legislative acts of all post-Soviet states, which regulate the order of realization of criminal realization, is presented in the article. An accent is done on a form and structure of such laws, settlement in them of questions of sources of criminal process (criminal realization). The general and excellent lines of penal judicial laws are set. Codifying character of criminal judicial legislation, and also different legislative guides of exposition of positions of codes, is established. Found out wide and narrow approaches in the lineation (basic) of generals of penal judicial law (legislations). Author vision speaks out in relation to the possible borrowing of separate positions of the proper legislative acts in the probed direction in the Ukrainian legislation.

Key words: sources of law, act, criminal process, code, legislation of the post-Soviet states.

Постановка проблеми. Дослідження джерел права у порівняльному аспекті є важливим складником удосконалення національної правової системи, адже за такого підходу встановлюються найбільш досконалі з техніко-юридичного боку, актуальні, апробовані протягом тривалого часу застосування, узгоджені з визнаними міжнародними актами законодавчі положення, окреслюються спільні проблеми та напрями вирішення, чим досягається високий рівень комплексності вивчення об'єкта наукового пошуку. У межах спеціальності 12.00.09 більшість процесуальних інститутів розглядаються дослідниками саме з урахуванням міжнародного досвіду. Однак комплексних доробок у царині теоретико-методологічного вивчення кримінального процесуального закону не є багато і представлені вони на рівні навчальної літератури, у контексті характеристики форми кримінального провадження, типології кримінального процесу. Протягом останнього десятиріччя порівняльний аналіз окремих частин кримінального процесу проведено в роботах О.В. Ігнатюка (судового провадження у першій інстанції [1]), А.В. Шевчишена (досудове провадження [2]). Водночас слід зазначити, що у працях, присвячених джерелам кримінального процесуального права і дотичним до них категоріям та інститутам, зарубіжний

досвід, на жаль, не висвітлений у контексті розкриття норм кримінального процесуального права, чинності, техніки формування, законодавчих прогалин, аналогії кримінального процесуального закону, тощо. Сучасні дослідження кримінального процесуального законодавства теж залишають за межами предмета вивчення компаративістський підхід (наприклад [3]). Навіть обираючи об'єктом наукового пошуку міжнародні стандарти, міжнародні договори або судовий прецедент, який пропонується запозичити у зарубіжних країнах, як джерело права, дослідники не достатньо уваги приділяють досвіду інших країн [4; 5].

Мета і завдання статті – на підставі відповідних законодавчих актів з'ясувати досвід держав пострадянського простору щодо врегулювання здійснення кримінального провадження, а також доцільність запозичення окремих положень у вітчизняний кримінальний процесуальний закон.

Виклад основного матеріалу. Урегулювання порядку кримінального провадження у пострадянських державах має кодифікований характер.

Так, Кримінально-процесуальні кодекси (далі – КПК) країн Кавказького регіону характеризуються такими рисами.

У Грузії чинним є Кодекс 2009 року, що вміщує Загальну і Особливу частини, вісім розділів, 30 глав і 333 статті. Кодекс прирівнюється до кримінально-процесуального закону [6]. При цьому розділ I вирізняється назвою «Кримінально-процесуальне законодавство і принципи», але визначення системи законодавства не надається, вказується на мету Кодексу і порядок застосування кримінально-процесуального закону, його аналогію. В окремій статті роз'яснюється 30 термінів без дотримання алфавітного порядку. Загальна частина також регламентує питання учасників кримінального процесу (р. II) і доказів (р. III) (у цьому розділі врегульовано інститути клопотання, скарги, відшкодування шкоди, процесуальних строків і витрат). Особлива частина містить усього п'ять розділів: слідство; початок кримінального переслідування, обрання запобіжного заходу, процесуальна угода; досудове засідання і розгляд справи в суді (охоплює питання не лише постановлення судового рішення, а й його виконання, апеляції, касації, перегляду вироку за нововиявленими обставинами); провадження в окремих категоріях справ; перехідні і прикінцеві положення. Окрім наявності лише восьми розділів і найменшої кількості статей, КПК Грузії властиві односкладні назви розділів (наприклад «Докази» (р. III), «Слідство» (р. IV)) і глав («Апеляція», «Касація»). Новітніми учасниками кримінального процесу можна назвати «друга» суду (Amicus Curiae) і Службу Координатора свідка та потерпілого.

Кодекс Азербайджанської Республіки (2000 р.) [7] вміщує 10 розділів, 521 статтю. Основні положення (р. 1) налічує 6 глав, а глава 1 «Кримінально-процесуальне законодавство» – сім статей. Особливістю є деталізований виклад призначення кримінально-процесуального законодавства (ст. 1), окрема стаття під назвою «Джерела кримінально-процесуального законодавства» (Конституція, Кодекс, інші закони, міжнародні договори), виокремлення дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства (ст. 6). Також убаачається специфічний підхід до оформлення нумерації частин у межах статті (наприклад стаття 8, частина 8.0., підпункти 8.0.1., 8.0.2. і т. д.). Розділ I визначає основні поняття, які використовуються у кодексі (43, без алфавітного порядку). Окрім завдань, принципів і умов кримінального судочинства, кримінального переслідування, до основних положень законодавець відніс питання виправдання, відшкодування шкоди, обов'язковості постанов. У самостійних розділах регламентовано учасників кримінального процесу (з акцентом на суд), докази і доказування, заходи процесуального примусу, майнові питання, питання конфіденційності і строків під час кримінального судочинства, досудове провадження⁴ провадження в суді першої інстанції, провадження в судах апеляційної і касаційної інстанцій, особливості провадження щодо осіб деяких категорій.

КПК Вірменії 1998 року [8] (розробляється новий Кодекс). У ньому 15 розділів, 55 глав і 500 статей. Мається поділ на Загальну й Особливу частини. Перша вміщує сім розділів, якими виокремлено загальні положення, суд, сторони і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, докази, заходи процесуального примусу, майнові питання, збереження конфіденційності і процесуальні строки. Особлива частина рухає кримінальну справу за стадіями досудового провадження, провадження в суді першої інстанції, в апеляційному суді, касаційному суді, виконання судових рішень, а також визначає особливості провадження у справах про окремі злочини й особливості провадження, надання правової допомоги. Законодавство про кримінальне судочинство вміщує Конституцію, міжнародні договори, КПК, Конституційний Закон Вірменії «Судовий кодекс Республіки Вірменія», інші ухвалені

відповідно до них Закони (тобто невичерпний перелік). Законодавцем наголошено, що норми кримінально-процесуального права (не законодавства – *автор*), які містяться в інших законах, мають відповідати КПК. У главі I передбачаються завдання законодавства про кримінальне судочинство, дія кримінально-процесуального закону в просторі і часі (закон прирівнено до кодексу) та обмеження застосування кримінально-процесуального закону, основні поняття Кодексу (48).

У Російській Федерації (КПК 2001 р. [9]) і Республіці Білорусь (КПК 1999 р. [10]) Кодекси не мають поділу на Загальну й Особливу частини. У Росії виділено шість частин: загальні положення, досудове провадження, судове провадження, особливий порядок кримінального судочинства, міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства, електронні документи і бланки процесуальних документів. У межах цих частин є 19 розділів, 56 глав і близько 480 статей. У статті 1 «Закони, що визначають порядок кримінального судочинства» йдеться про КПК, заснований на Конституції. Також закріплено, що загально визначені принципи і норми міжнародного права, міжнародні договори є складником законодавства РФ, яке регулює кримінальне судочинство.

КПК Республіки Білорусь вміщує 16 розділів, 58 глав і 520 статей. Зауважується, що частини статей і примітки нумеруються арабськими цифрами з точкою, пункти частин статей – арабськими цифрами з дужкою. Глава 1 «Кримінально-процесуальне законодавство» містить 6 статей, присвячених законам, які визначають порядок кримінального процесу, завданням закону (при цьому окремо регламентовано завдання кримінального процесу (ст. 7)), діям кримінально-процесуального закону і роз'ясненню деяких понять та найменувань. У КПК, окрім загальних процесуальних інститутів, виділено клопотання і скарги (р. V), інші загальні положення (позов, процесуальні строки, витрати, об'єднання, відновлення кримінальних справ). Також залишається порушення кримінальної справи (р. VII), попереднє розслідування (VIII), наглядове провадження (р. XII). При цьому регламентовано і прискорене провадження, інститут угод, досить детально представлено міжнародну правову допомогу. У контексті кримінально-процесуального законодавства передбачено, що міжнародні договори застосовуються поряд із цим Кодексом. Якщо договори не встановлюють порядку надання міжнародної допомоги у кримінальній справі, то застосовується Кодекс.

До КПК Молдови (2003 р.) [11] понад 80 разів унесено зміни і доповнення. Цей кодифікований акт поділяється на Загальну і Особливу частини, що вміщують розділи, глави і статті. Особливістю нормопроектувального підходу є те, що нумерація розділів у частинах і глав у розділах починається з початку, в межах глави можуть виділятися частини і параграфи (наприклад Р. IV, глава III, частина I, частина 2 і т. д.). Отже, КПК Молдови має найбільш деталізований структурний поділ, залежно від тієї чи іншої процесуальної дії, процесуального рішення або інституту. Також відмінністю є такі положення. Статтю 1 Кодексу присвячено поняттю і завданням кримінального судочинства. Про кримінально-процесуальний закон (не законодавство – *автор*), до якого віднесено міжнародні акти (не договори – *автор*) і цей Кодекс, йдеться в статті 2. Норми міжнародного права і міжнародних актів, стороною яких є Республіка Молдова, є складниками кримінально-процесуального права і безпосереднім джерелом прав і свобод людини в кримінальному судочинстві. Конституція наділена верховенством над національним кримінально-процесуальним законодавством (убаачається хаотичність в оперуванні термінами «закон», «законодавство» – *автор*), а правові норми проце-

суального характеру, що містяться в інших національних законах, застосовуються за умови наявності в КПК Молдови. В одній статті регламентовано дію кримінально-процесуального закону в часі і просторі (ст. 4), виокремлено терміни та словосполучення, які використовуються в Кодексі (серед специфічних терміносистем можна назвати «констатувальний акт», «кімната для допиту», «обґрунтована підозра», «серйозна фактична помилка», «агент під прикриттям», «корисні докази» тощо). Особлива частина КПК більш укрупнена розділами, які визначають кримінальне переслідування, судовий розгляд (вміщує різні види оскарження і виконання судових рішень) і особливе провадження (вміщує питання міжнародної правової допомоги).

Туркменістан і Таджикистан мають КПК 2009 р. [12; 13]. При цьому варто зауважити, що зміни і доповнення до Кодексів цих держав не є частими (7 і 6 разів відповідно). Обидва кодекси поділяються на Загальну і Особливу частини зі схожим розподілом на розділи (Таджикистан – 13, Туркменістан – 11), глави (50 і 52) і статті. У Туркменістані не виокремлюється надання міжнародної правової допомоги в окремому розділі (глава 52). Глава 1 має назву «Кримінально-процесуальне законодавство» і вміщує по 6 статей. Аналогічним є основне правило застосування кримінально-процесуального законодавства: за КПК, заснованому на Конституції. У КПК Таджикистану йдеться про міжнародно-правові акти як складник правових норм, що регулюють кримінальне провадження, а в КПК Туркменістану – про міжнародні договори як невід'ємну частину кримінально-процесуального права. В останньому також регламентовано дію в часі, просторі і за колом осіб кримінально-процесуального закону, а в КПК Таджикистану – закон діє в часі і просторі, а за колом осіб – Кодекс. Обидва законодавчі акти об'єднують терміни, що вживаються в Кодексі, з відмінністю у тому, що в КПК Таджикистану вони не нумеруються. Також законодавець у Таджикистані веде мову про завдання кримінального судочинства (статті 2) і законодавчі принципи кримінального процесу (глава 2), а в Туркменістані – про завдання і принципи кримінального процесу – в главі 2. Тобто за наявності багатьох спільних рис у нормопроектувальних підходах до положень КПК віднаходяться і відмінності в регламентації окремих із них.

В Узбекистані діє КПК 1994 року [14] («найстаріший» кодекс), однак за досліджуваній період до нього внесено зміни і доповнення лише 35 разів. Кодекс складається із Загальної й Особливої частин, містить 609 статей, 65 глав і 14 розділів. Глава 1 «Кримінально-процесуальне законодавство» вміщує порядок провадження у кримінальних справах, завдання кримінально-процесуального законодавства, дію в часі, просторі, за колом осіб. До основних положень, окрім питань кримінально-процесуального законодавства, віднесено лише принципи кримінального процесу. У загальній частині регламентовано учасників кримінального процесу (р. 2), докази і обставини, що підлягають доказуванню (р. 3) (тут же йдеться про слідчі дії), процесуальний примус (р. 4), відшкодування майнової шкоди, завданої злочиним (р. 6), заходи попередження злочинів (р. 6), реабілітацію (р. 7), процесуальні строки і витрати (р. 8). Особлива частина представлена досудовим провадженням (р. 9), провадженням у суді першої інстанції (р. 10), перевіркою законності, обґрунтованості і справедливості вироків, ухвал і постанов (р. 11), окрім такої деталізації у назві розділу щодо перевірки вимог до судового рішення, цей розділ вміщує ще й апеляційне, касаційне та наглядове провадження, виконанням вироків, ухвал, постанов (р. 12), провадженням в окремих категоріях кримінальних справ (р. 13), міжнародним співробітництвом у сфері кримінального судочинства (р. 14). Наголошено, що порядок

провадження у кримінальних справах на території Республіки Узбекистан визначається лише КПК Республіки. Цей порядок є єдиним і обов'язковим для усіх судів, органів прокуратури, слідства, дізнання, адвокатури і громадян. У Кодексі відсутні роз'яснювальні терміни.

У Казахстані оновленим законодавчим актом у сфері кримінального судочинства є КПК 2014 року [15], до якого вже сім разів унесено зміни і доповнення. Кодекс містить Загальну і Особливу частини, які вміщують 17 розділів, 73 глави, 64 статті. Загальна частина містить загальні положення (р. 1), в яких регламентовано питання кримінально-процесуального законодавства (сім статей, присвячених законодавству, яке визначає порядок кримінального судочинства, застосуванню в кримінальному судочинстві норм, що мають переважне значення, діям кримінально-процесуального закону в просторі, часі, по колу осіб, роз'ясненню деяких понять (57 визначень, у викладі яких не дотримано алфавітного порядку, навіть у межах одного процесуального інституту або категорії (наприклад, спочатку визначено поняття головного судового розгляду, досудового провадження, а через 10 пунктів – поняття суду і судді)), завдань і принципів кримінального процесу, кримінального переслідування, реабілітації і відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органу, який веде кримінальний процес, ведення провадження у кримінальній справі (має місце нова норма «Формат кримінального судочинства», в якій йдеться про паперовий і електронний формат), процесуальних строків. Також у загальній частині традиційно зазначаються державні органи і особи, які беруть участь у кримінальному процесі (р. 2); докази і доказування (р. 3), заходи процесуального примусу (р. 4), майнові питання в кримінальному процесі (р. 5). Особлива частина відображає рух кримінальної справи за відповідними стадіями: досудове провадження (р. 6), підсудність кримінальних справ і провадження в суді першої інстанції (р. 7), перегляд вироків і постанов суду в апеляційному порядку (р. 8), виконання судових рішень (р. 9), провадження з перегляду рішень суду, що набули законної сили (р. 10), особливі провадження (р. 11), міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства (р. 12), провадження у справах, у яких укладено процесуальну угоду (р. 13), наказне провадження (р. 13-1), провадження за участю присяжних (р. 14); провадження щодо конфіскації до постановлення вироку (р. 15), перехідні та прикінцеві положення (р. 16). До законодавства, яке визначає порядок кримінального судочинства, віднесено Конституцію, конституційні закони і КПК. При цьому є посилання на перелік нормативних правових актів, прийняття яких є необхідним із метою реалізації цього Кодексу. Також указано на те, що міжнародні договірні та інші зобов'язання Республіки Казахстан, нормативні постанови Конституційного Суду і Верховного Суду є частиною кримінально-процесуального права (не законодавства – *автор*). Хоча і відсутня безпосередня вказівка, проте з приписів глави 1 Кодексу випливає, що кримінальним процесуальним законом є саме КПК.

КПК Киргизької Республіки є «наймолодшим» кодексом (2017 р.) [16], який набуває чинності з 2019 року. Кодекс поділений на Загальну і Особливу частини, містить 65 глав, 17 розділів і 535 статей. Ужито терміносистему «законодавство Киргизької Республіки про кримінальне судочинство», яке складається з Кодексу, заснованого на Конституції, загальних принципах міжнародного права, міжнародних договорів, учасницею яких є Киргизстан. Специфічними положення Кодексу в цьому контексті можна назвати: «норми міжнародних договорів з прав людини мають пряму дію і пріоритет над нормами інших міжнародних договорів», «положення законів, які регулюють порядок кримінального судочинства, застосовуються лише за умов

включення в цей Кодекс». Окрім того, йдеться про дію в просторі, часі, за колом осіб не закону, а Кодексу. Останній містить окрему статтю з основними поняттями (57 понять в алфавітному порядку). Кодекс ураховує новітні процесуальні інститути, зокрема медіацію, електронне документування, депонування показань. До основних положень законодавцем віднесено завдання і принципи кримінального судочинства, а також види кримінального переслідування. Загальну частину представлено ще такими п'ятьма розділами, як суб'єкти кримінального судочинства, докази і доказування, заходи забезпечення кримінального судочинства і підстави застосування, клопотання, оскарження дій і рішень державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство, інші положення (вміщують реабілітацію, відшкодування шкоди, процесуальні строки, відновлення матеріалів кримінальних справ). Досудове провадження; судовий контроль у досудовому провадженні, провадження в суді першої інстанції, провадження справ в суді апеляційної інстанції, виконання вироку, провадження справ у суді касаційної інстанції, відновлення справ за новими або нововиявленими обставинами, особливий порядок кримінального судочинства, процесуальні угоди, провадження у справах про проступки, порядок взаємодії з іноземними державами (міжнародне співробітництво) – мають самостійне врегулювання в окремих розділах Особливої частини КПК. Загалом, КПК Киргизької Республіки видається досить прогресивним і таким, що ураховує, окрім міжнародних стандартів, нові процесуальні інститути, зумовлені потребами часу і розвитком суспільних відносин та науково-технічних досягнень.

Характерними рисами кримінального провадження за КПК Естонії (2003 р.) [17] є відсутність роз'яснювальних термінів, поділ кримінального процесу на досудове провадження (порушення кримінального провадження, досудове слідство) і судочинство (віддання до суду, судовий розгляд, виконання вироку, оскарження) [Ігнат, с. 89]. До Кодексу понад 90 разів унесено зміни і доповнення. Особливістю законодавчого підходу в цьому контексті є виклад сутності рішення Конституційного (Державного) суду щодо конституційності тих чи інших положень Кодексу навпроти відповідної зміни (доповнення). КПК поділений на глави (20), розділи в межах глави, підрозділи, субпідрозділи (подекуди, щодо нових норм, наприклад, зі ст. 489-34) і статті. Виділення загальної й особливої частин відсутнє. Стаття 1 «Сфера застосування Кодексу» вказує не лише на порядок досудового провадження і судочинства у кримінальних справах, а й проведення оперативно-розшукових заходів і порядок звернення до виконання рішення суду. В окремій статті визначено такі джерела кримінально-процесуального права (ст. 2), як Конституція, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, міжнародні договори, обов'язкові для Естонії, КПК та інші правові акти, що регулюють кримінальне провадження, рішення Державного суду з питань кримінально-процесуальної сфери. Також регламентовано дію кримінально-процесуального права (про кримінально-процесуальний закон, законодавство не йдеться) в часі, просторі і за колом осіб (ст. ст. 3, 4). Окрім цих питань, загальні положення вміщують ще принципи кримінального провадження. Удалою видається назва глави 2 «Суб'єкти кримінального провадження», яких поділено на сторін, осіб, які ведуть процес і учасників процесу. Процесуальному статусу кожному з них присвячено окремий розділ. Слідчі (оперативно-розшукові) дії представлені в главі «Доказування». Естонський кримінально-процесуальний закон вирізняє значна кількість нових статей, присвячених міжнародному співробітництву в рамках Європейського Союзу (європейських процесуальних рішень).

Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки затверджено у 2002 році [18]. Кодекс поділено на частини і розділи (10), містить 460 статті. Специфічною є назва розділу I «Пояснювальні статті щодо ведення кримінального процесу»: «правила ведення кримінального процесу узгоджені правовими актами Євросоюзу, котрі увійшли до Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки» (ч. 2 ст. 1). Відсутнє визначення кримінально-процесуального законодавства (закону), хоча врегульовано питання чинності Кодексу в часі, просторі, за колом осіб (ст.ст. 4, 5) і визначено пріоритет правил міжнародних угод (ч. 3 ст. 4). Цей розділ вміщує і принципи кримінального процесу (усього 6). Розділ II присвячено роз'ясненню значення термінів, які в ньому використовуються. Кожному терміну присвячено окрему статтю. Водночас зауважується, що перелік цих термінів не є повним, а деяких – беззмисловим (наприклад поняття суду першої інстанції розкривається через перелік судів, які розглядають кримінальні справи, аналогічно – поняття суду) [1, с. 11]. Також є деякі тавтологічні зауваження: розділи вміщують розділи (наприклад розділ III → розділ перший «Підстави щодо забезпечення прав людини», другий розділ «Захист», третій розділ «Представництво» і т. д.) і певні непослідовності: в Розділах V, VI є частини: перша, друга, третя, або з'являються параграфи (перед розділом) тощо (можливо, невдалий переклад на укр. – автор). У будь-якому разі основні процесуальні інститути, що складають Загальну частину кодифікованих актів у сфері кримінального провадження, і стадії кримінального процесу (навіть етапи) мають виокремлення. Особливістю можна назвати регулювання міжнародної правової допомоги у перших частинах КПК, а також наявність додатку до Кодексу щодо процедури взаємної передачі осіб держав-членів ЄС згідно з Європейським ордером на арешт. Позитивним видається підхід, за яким під час зміни редакції статті, розділу, наведено стару редакцію (що надає змогу порівняти відповідні норми).

У Латвії порядок кримінального провадження теж має кодифікований характер, але його перекладають або як «Кримінально-процесуальний закон», або як Кримінально-процесуальний кодекс (Латвійський кримінально-процесуальний кодекс). При цьому дослідниками зазначається, що офіційна назва нормативно-правового акта – Кримінально-процесуальний закон Латвійської Республіки і що він орієнтований на англо-американську модель судочинства [19], в перекладі англійською – кодекс. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що цей закон вміщує 19 розділів (перший розділ починається з глави 3 і статті 26), 75 глав і понад 900 статей, а також має додатки з переліку: майна, на яке не може бути накладено арешт; діянь, за які особа видається країні-члену ЄС без перевірки; діянь, за які виконується ухвалена в ЄС постанова про відшкодування майнового характеру без перевірки того, чи є діяння злочинним згідно із законами Латвії [20]. Окрім того, Кодекс поділяється на три частини (А – Загальні положення, В – Досудовий кримінальний процес і судочинство у кримінальних справах, С – Міжнародне співробітництво в кримінально-процесуальній сфері). Частини статті виділено дужками (). Про кримінально-процесуальний закон зазначається в главі 1 «Основні положення кримінального процесу» – через мету закону, джерела кримінально-процесуального права (Конституцію, норми міжнародного права і цей Закон). Указано на те, що враховується юрисдикція Суду ЄС, але з інтерпретацією відповідної норми в Рішенні Конституційного Суду Латвії. Регламентовано дію кримінально-процесуального закону лише в просторі і часі (ст. ст. 3, 4).

Висновки. Підсумовуючи огляд законодавчого врегулювання кримінального провадження пострадянськими

державами, слід зазначити, що, незважаючи на однакову спадщину і тип (модель) кримінального процесу, усі країни рухаються у напрямку застосування міжнародних стандартів, нових процесуальних інститутів (у тій чи іншій мірі), але з урахуванням своєї національної самобутності і специфічних нормопроектувальних підходів. За схожою стадійності кримінального процесу, основних вимог до порядку провадження у кримінальних справах, кримінальний процесуальний закон кожної країни має власні особливості. «Найстарішим» є КПК Узбекистану (1994 р.), «наймолодшим» – Киргизької Республіки (2017 р.). Найбільше «радянський дух» відчувається в КПК Білорусі, Таджикистану, Узбекистану, а оновлення – в КПК Казахстану, Киргизстану, Естонії і це не залежить від повністю нової редакції Кодексу (до КПК Узбекистану 1994 р. внесено зміни і доповнення лише 35 разів, до КПК Естонії 2003 р. – понад 90 разів, а до КПК Казахстану 2014 р. – вже 7 разів саме щодо вдосконалення його приписів).

Спільною для усіх держав є назва законодавчого акта «Кримінально-процесуальний кодекс».

Відмінності законодавчого підходу до викладу положень кодексів проявляються у різних напрямках. У контексті досліджуваного предмета варто вказати на широку і вузьку модель системи кримінального процесуального законодавства. За першою до кримінального процесуального законодавства відносять, окрім КПК, Конституцію, міжнародні договори (міжнародні акти), конституційні (інші) закони (більшість країн), Рішення Конституційного Суду, Верховного суду (Казахстан, Латвія, Естонія), Судовий кодекс (Вірменія), Рішення судів у ЄС, інтерпретовано в Рішеннях Конституційного Суду (Латвія); за другою – джерелом кримінального процесуального права визначено лише КПК (як правило, із вказівкою на те, що він спирається на Конституцію держави і на дотримання міжнародних договорів) (Білорусь, Литва, Узбекистан). Зазвичай, перші статті кодексу присвячено саме питанням визначення, системи і дії кримінально-процесуального законодавства (окрім Грузії і Литви). При цьому законодавцем використовуються неоднакові його означення: кримінально-процесуальне законодавство, законодавство про кримінальне судочинство, законодавство, яке регулює провадження у кримінальних справах. Під час закріплення питань чинності використовується оперування такими терміносистемами, як «дія закону» (Росія, Казахстан та ін.), «дія Кодексу» (Киргизстан, Литва), «порядок застосування закону» (Грузія), «дія кримінально-процесуального права» (Естонія), «дія Кодексу і дія закону» (Таджикистан). У більшості країн кодекс прирівнюється до кримінального процесуального закону (ототожнюється з ним), законодавство ж уміщує інші акти (тобто є ширшим поняттям).

За структурою кодекси поділяються на Загальну і Особливу частину (окрім КПК балтійських країн, у Латвії виділено частини А, В, С), які вміщують розділи, глави, статті, подекуди підрозділи і субпідрозділи (Естонія) (різної кількості). Найменш структурованим видається КПК Грузії (усього 8 розділів, 30 глав і 333 статті), найбільше – КПК Естонії і КПК Киргизстану. Окрім того, за однакової структурної регламентації того чи іншого процесуального інституту, вбачається різний підхід до назви розділу (глави): Докази і доказування (Казахстан, Киргизстан та ін.), Докази (Грузія, Вірменія), Докази і обставини, що підлягають доказуванню (Узбекистан), Докази і засоби доказування (Молдова), Доказування (Естонія); Заходи процесуального примусу (Вірменія, Казахстан та ін.), Процесуальний примус (Узбекистан), Заходи забезпечення кримінального судочинства і підстави їх застосування (Киргизстан), тощо. Різні підходи і до структурного виокремлення тих чи інших про-

цесуальних інститутів: реабілітація – розділ 7 (КПК Узбекистану), ст. ст. 134, 135 (КПК Киргизстану); процесуальні витрати – ст. 143 (КПК Киргизстану), розділ 8 (КПК Узбекистану), глава 6 (КПК Казахстану). В оформленні структурних частин кодексів використано цифри (арабські або римські), слова (наприклад розділ перший, другий і т. д.), змішано всі можливі варіанти (наприклад КПК Литви).

В окресленні загальних (основних) положень кримінального процесуального закону (законодавства) використано широкий підхід (від 3 до 6 глав: принципи, завдання, відшкодування шкоди, реабілітація, строки тощо: Казахстан, Туркменістан, Азербайджан, Вірменія) або вузький (дві глави – лише законодавство і принципи: Грузія, Узбекистан). Загальні положення, окрім кримінального процесуального законодавства, регулюють питання завдань і принципів кримінального процесу (Казахстан) або завдань законодавства (Грузія, Вірменія, Узбекистан) чи завдань кримінально-процесуального судочинства (Таджикистан); інші ж не виділяють завдання (Латвія, Литва, Естонія, Росія). На відміну від вітчизняного кримінального процесуального закону, в КПК досліджуваних держав не йдеться про кримінальне провадження і прив'язку до нього інших понять, категорій і термінів (окрім КПК Естонії, КПК Таджикистану), зокрема закону, а про кримінальний процес (Узбекистан, Казахстан, Грузія, Литва), кримінальне судочинство (Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Росія), провадження у кримінальній справі (Вірменія), провадження у матеріалах і кримінальній справі (Білорусь). У КПК Латвії, Естонії і Узбекистану відсутні роз'яснювальні (використовувані в кодексі) терміни.

Серед специфічних кримінальних процесуальних норм окремих країн в досліджуваному аспекті можна назвати регламентацію аналогії закону (Грузія), пріоритет норм міжнародних договорів з прав людини (Узбекистан), прирівнення міжнародних договорів і Кодексу, обмеження щодо застосування міжнародних договорів (Білорусь), невиокремлення в самостійних розділах апеляційного, касаційного провадження (Узбекистан, Грузія), віднесення до кримінально-процесуального закону КПК і міжнародних актів, а норм міжнародного права і міжнародно-правових актів – до складових елементів кримінально-процесуального права (Молдова), інтерпретацію рішень судів ЄС у рішеннях Конституційного Суду, відсутність урегулювання дії закону за колом осіб (Латвія), наявність значної кількості норм щодо надання міжнародної правової допомоги та здійснення кримінального провадження за участю країн-членів ЄС (Естонія).

Зважаючи на вдосконалення приписів вітчизняного КПК та забезпечення вищого ступеню зручності користування його положеннями, вбачається за доцільне запозичити досвід: а) Азербайджану, Грузії, Латвії – щодо регламентації призначення кримінального процесуального закону; б) Естонії – стосовно оперування терміносистемою «джерела кримінального процесуального права»; в) вміщення до системи кримінального процесуального законодавства Рішень Конституційного Суду і Верховного Суду (Латвія, Естонія, Казахстан); г) Литви і Казахстану – щодо оформлення внесення змін і доповнень до кодексу, зокрема, якщо редакція статті змінена, то залишається посилання на попередню (стару) редакцію, що сприяє нормотворчому порівнянню; г) Естонії – про виклад сутності рішення Конституційного Суду щодо конституційності тих чи інших положень Кодексу напроти відповідної зміни (доповнення); д) виокремлення судового контролю за досудовим провадженням у самостійному розділі чи главі (Киргизстан, Молдова); е) поділу КПК на Загальну і Особливу частини (КПК більшості країн).

Список використаних джерел:

1. Ігнатюк О.В. Судове провадження у першій інстанції в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2013. 20 с.
2. Шевчишен А.В. Досудове провадження за кримінально-процесуальним законодавством України та зарубіжних країн (порівняльний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
3. Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Харків, 2018. 244 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Leiba/d_Leiba.pdf
4. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 14 с.
5. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків, 2015. 416 с.
6. Уголовно-процесуальный кодекс Грузии: Закон от 09.10.2009 г. № 1772-IIс. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf
7. Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики: Закон от 14.07.2000 г. № 907-IQ. URL: <https://online.zakon.kz/Document/?doc>
8. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Армения: Закон от 01.07.1998 г. № ЗР-248. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460
9. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации: Закон от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ. URL: www.zakon1.usoz.ru
10. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь: Закон от 16.07.1999 г. № 295. URL: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks>
11. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова: Закон от 14.03.2003 г. № 122. URL: www.yurotdel.com
12. Уголовно-процесуальный кодекс Туркменистана: Закон от 18.04.2009 г. № 28-IV. URL: <http://www.minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc>

13. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Таджикистан: Закон от 03.12.2009 г. № 264. URL: mmk.tj/ru/library/upk_rt.doc

14. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Узбекистан: Закон от 22.09.1994 г. № 2013-XII. URL: <http://www.lex.uz/docs/111463>

15. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан: Закон от 04.07.2014 г. № 231-V. URL: www.zakon.kz/ugolovno-processualniy_kodeks

16. Уголовно-процесуальный кодекс Кыргызской Республики: Закон от 02.02.2017 г. № 20. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530>

17. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Эстонии: Закон от 12.02.2003 г. / перевод с издания „Riigi Teataja”. URL: www.yurotdel.com

18. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки: Закон від 14 березня 2002 року № IX-785. URL: [http://pravo.org.ua/files/_2\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_2).pdf)

19. Сумбарова М.В. Правовое положение лица, против которого начат уголовный процесс, по Уголовно-процесуальному закону Латвийской Республики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. URL: <http://lawtheses.com/>

20. Уголовно-процесуальный закон Латвии: Закон от 20.04.2005 г. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Бугайчук Артем Андрійович – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної фіскальної служби України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Buhaichuk Artem Andriiovych – Postgraduate Student at the Department of Criminal Procedure and Criminology of the National University of State Fiscal Service of Ukraine

barabash08@meta.ua